

Олег Кисельов

Діяльність Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій під час Революції гідності

Oleg Kyselov

Activities of the All-Ukrainian Council of Churches and religious organizations during the Revolution of Dignity

The article presents review of activities of the All-Ukrainian Council of Churches and religious organizations during the Revolution of Dignity from November 2013 till February 2014. Based on the content of the declarations and addresses of this inter-religious institution and reaction on them, the author makes conclusion about its limited influence on President V. Yanukovich.

Keywords: revolution of dignity, religion, violence, inter-religious council

Досліджено діяльність Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій протягом листопада 2013 р. – лютого 2014 р., тобто під час Революції гідності. На основі розкриття змісту заяв та звернень цієї міжрелігійної інституції та реакції на них автор робить висновки про достатньо обмежений її вплив на Президента В. Януковича.

Ключові слова: Революція гідності, релігія, насилля, міжрелігійна рада

Численні події у 1970–1980-х рр., як-то ісламська революція в Ірані, католицька складова польського руху «Солідарність» та інших суспільно-політичних рухів у Латинській Америці, піднесення протестантського фундаменталізму у США, дали для багатьох суспільствознавців привід поставити під сумнів теорію секуляризації та шукати нових теорій для пояснення місця релігії у сучасному світі. Хосе Казанова у своїй книзі «Публічні релігії у сучасному світі» назвав усе це терміном «деприватизація»¹. Родні Старк, критикуючи теорію секуляризації, наголошує на «релігійному відродженні» у Східній Європі після падіння Залізної завіси та процвітанні релігійних традицій в Азії та Америці, а також на ісламському відродженні на Близькому Сході, пояснює ці процеси кризь теорію раціонального вибору². Ще один не менш відомий американський соціолог Пітер Бергер, пишучи про мусульманський та протестантський фундаменталізм і відмовляючись від теорії секуляризації, пише про процес десекуляризації³. І хоча в доробку названих дослідників сучасні релігійні процеси розглядаються з різних перспектив, однак усі вони свідчать про повернення релігії до публічної сфери, вплив релігії на суспільно-політичні процеси як окремих країн, так і

цілих регіонів чи навіть континентів. Аналізуючи сучасні релігійні тренди та присвячуючи їм цілу книгу, український релігієзнавець Віктор Єленський назвав це все «великим поверненням релігії»⁴.

Власне в Україні ми також можемо говорити про повернення релігії до публічної сфери чи принаймні про релігійний фактор у суспільно-політичних процесах. У цьому аспекті можна казати про вплив релігії і на економіку, і на політику, і на відродження традиційної української культури та формування української ідентичності, й на інші процеси та суспільні інститути. Правомірно буде поставити запитання: наскільки сильним є цей вплив? Чи дійсно церковний чинник необхідно брати до уваги при аналізі внутрішньої та зовнішньої політики України, макро- та мікропоказників української економіки, рівня злочинності чи рівня політичної культури? Важко відповісти на ці всі запитання одразу – у т.ч. через відсутність відповідних досліджень – проте, є певні підстави для того, щоб ствердно відповісти на частину цих запитань.

Однією з подій, де безумовно був присутній релігійний фактор, – це протестні акції в Україні, що розпочалися 21 листопада 2013 р. і спочатку називалися ЄвроМайдан, відтак дедалі частіше почали найменуватися Революцією гідності. Безперечно, ці події цікаві для академічного співтовариства – соціологів, політологів, істориків, психологів, релігієзнавців, культурологів, соціальних філософів та етиків, – оскільки надають багатий емпіричний матеріал для осмислення розвитку українського суспільства, української нації, української державності, української культури тощо. Безперечно, що релігієзнавці у цьому ж контексті отримали цінний фактаж щодо місця та ролі релігії у суспільно-політичних процесах, її взаємодію із владою, суспільством, суперечливі та подекуди конфліктні реакції у середині окремих церков та їхні взаємовідносини як з українськими, так і з зарубіжними релігійними спільнотами. Нині постає питання про систематизацію усіх висловлених позицій та здійснених акцій, пошук теоретичного інструментарію для адекватного опису участі релігійних організацій як у антивладних, так і у провладних мітингах, ходах та молебнях. Звісно, що первинна робота у цій сфері вже пророблена такими вітчизняними релігієзнавцями, як Л. Филипович, А. Юраш, О. Недавнія, Ю. Чорноморець, М. Черенков, В. Єленський, А. Денисенко, Т. Мухоморова, О. Гордєєв та іншими. Йдеться як про певну поточну аналітику та коментування, що відбувалися паралельно із залученням релігійних організацій до тогочасних суспільно-політичних процесів, так і про певну систематизацію наявного матеріалу у книзі «Майдан і Церква»⁵, а також зібрання свідчень віруючих протестувальників у книзі «Церковь на Майдане»⁶. Необхідно зазначити,

що попри цінність зібраного матеріалу в обох книгах існує, втім, одна хиба: у значній частині поглядів як журналістів, так і аналітиків, відчувається особиста участь у подіях, а відтак і певна захопленість, співпереживання, а іноді навіть ейфорія. З одного боку, інсайдерство дозволяє схопити певні речі, які недосяжні для відстороненого спостерігача, але воно, водночас, стає перешкодою для розуміння певних речей (наприклад, виваженої оцінки значення того чи іншого чинника, у т.ч. релігійного), що їх бачить аутсайдер. Власне, певні грані між інсайдерством та аутсайдерством стираються часом.

У даній розвідці ми ставимо собі за мету розкрити діяльність Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) під час Революції гідності. Для повнішої реалізації задуму, окрім власне розкриття заяв, що були зроблені цією міжрелігійною інституцією, на нашу думку, варто також розглянути цю діяльність у більш широкому контексті її функціонування, а також прослідкувати реакцію суспільства, у т.ч. релігійного його сегменту, на позицію, висловлену у заявах.

На нашу думку, варто почати із загальної характеристики ВРЦіРО, спираючись у т.ч. на здійснений нами у минулому аналіз⁷. Отже, ВРЦіРО – це міжрелігійна рада, що об'єднує у себе християнські церкви, мусульманські та іудейські об'єднання, які представляють понад 95 % існуючих релігійних організацій (громад, місій, монастирів тощо) в Україні. Ця Рада була заснована у 1996 р. на ініціативу держави, функцію її секретаріату до 2005 р. виконував Державний комітет України у справах релігій. З 2005 р. ВРЦіРО виходить з-під опіки Держкомрелігій, чому сприяла ліквідація (а точніше – реорганізація) останнього. Рада починає активніше представляти інтереси релігійних організацій та розбудовує свою структуру – приймає Положення про Секретаріат та правила свого функціонування. Кожен рік Рада видає кілька звернень та заяв до Президента та українського народу щодо гострих суспільно-політичних питань, даючи їм оцінку з перспективи «спільних традиційних релігійних цінностей». Порівнюючи функціонування ВРЦіРО під час Помаранчевої революції (2004 р.) та під час Революції гідності, О. Саган справедливо зазначає, що підконтрольність Ради Держкомрелігії негативно вплинула на її участь у Майдані: «Наприкінці 2004 р. Держкомрелігій, використавши свої адміністративно-регулятивні важелі та особистісні зв'язки із церковними лідерами, зміг значно понизити той можливий потенціал Церков і релігійних організацій, який ми бачили у січні-лютому 2014 р.»⁸.

З ВРЦіРО постійно контактують як окремі депутати, так і окремі фракції та політичні партії, спікер парламенту, Президент та Прем'єр-Міністр

України. Розповсюдженою є думка про авторитетність ВРЦіРО, її важливу роль у формуванні громадянського суспільства. Наприклад, архієпископ УПЦ КП Євстратій (Зоря) говорить про те, що члени ВРЦіРО за кордоном презентують цю інституцію як «найбільшу неурядову громадську організацію в Україні»⁹. Як мінімум авторитетність Ради ґрунтується на довірі громадян України до «церкви»: церква – єдиний соціальний інститут, який за останні 24 роки має найбільший рівень довіри населення. Щоправда, хоча політичні діячі і беруть до уваги існування цього репрезентанта релігійного сегменту українського суспільства, однак, за законопроекти, що підтримує ВРЦіРО, депутати не голосують. Тобто політиками визнається певний символічний авторитет релігійної ради, але цей авторитет має недостатньо впливу, щоб Верховна Рада України голосувала за «прорелігійні» законопроекти. Апогеєм нехтування думки ВРЦіРО стало прийняття Верховною Радою України, а згодом і підписання Президентом України В. Януковичем, законопроекту № 10221, що передбачав поправки до 2-х кодексів і до 36-и законів України, у т.ч. до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Нагадаймо, що законопроект № 10221 був внесений на розгляд Верховної Ради України 16 березня 2012 р., а 4 червня 2012 р. – за день до його розгляду – релігійні організації звернулися до Президента України, секретаря РНБО А. Ключєва, голів парламентських фракцій та профільних комітетів із проханням сприяти відхиленню законопроекту. Однак, 5 червня 2012 р. законопроект проходить перше читання. З того часу і до жовтня 2012 р. ВРЦіРО проводить цілу серію зустрічей та консультацій з єдиною метою – прибрати з законопроекту № 10221 зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Зокрема, між першим та другим читанням законопроекту відбулася зустріч ВРЦіРО з представником Президента України і першим заступником міністра юстиції, на якій релігійних лідерів запевнили, що зміни не будуть прийняті. На наступний день після прийняття українським парламентом законопроекту № 10221 у другому читанні ВРЦіРО зустрілася з Президентом України В. Януковичем, котрий запевняв, що точка зору церков врахована. Усі це сприйняли так, що Президент скористається правом вето. Однак, 21 листопада 2012 р. Президент підписав Закон № 10221. Як зазначає Л. Владиченко, жоден законопроект у 2012 р., що стосувався вирішення нагальних проблем у релігійній сфері, не був ухвалений Верховною Радою України навіть у першому читанні¹⁰. Тобто маємо ще один показник того, що, принаймні, за президентства В. Януковича ВРЦіРО не мала значного впливу ані на керівника країни, ані на парламент. Мало того, можемо констатувати, що

релігійні лідери дали змогу Президенту впливати на себе. Принаймні такий висновок можемо зробити на основі відомої зустрічі В. Януковича із ВРЦіРО 21 березня 2012 р., коли Гарант Конституції призначив представникам церков та релігійних організацій зустріч у день, коли вони мали летіти у Брюссель на заплановані зустрічі із представниками різних структур Європейського Союзу, і члени Ради відмінили свою поїздку та прийшли на зустріч із Президентом.

Що стосується вже 2013 р., то важливим видається нагадати, що 30 вересня частина членів ВРЦіРО видали «Звернення Церков і релігійних організацій до українського народу», в якому предстоятелі християнських церков та голови релігійних організацій іудеїв та мусульман підтримали тодішню євроінтеграційну політику уряду, заявивши, що «майбутнє України природно обумовлене нашим історичним корінням – бути незалежною державою в колі вільних європейських народів»¹¹. Ця заява була оприлюднена напередодні візиту релігійних діячів України до Європейського парламенту та Ради Європи у Брюсселі. І хоча документ не був прийнятий ВРЦіРО, а лише її окремими членами, проте, саме спираючись на нього, ми можемо говорити про домінуючі настрої у Раді. Щоправда, необхідно відзначити появу критичних заяв щодо підписання Заяви предстоятелем УПЦ митрополитом Володимиром та скептичних коментарів щодо євроінтеграції, що виходили з середини самої УПЦ.

Однак уряд в останній момент вирішив відмовитися від підписання асоціації з Європейським Союзом, що стало причиною мирних акцій протесту у різних містах України. Заява ВРЦіРО від 26 листопада 2013 р. закликала протестувальників зберігати мирний характер акцій, а правоохоронні органи захищати громадський порядок та конституційні права громадян, у т.ч. на мирні зібрання. «Правоохоронні органи повинні захищати громадський порядок і сприяти реалізації конституційних прав громадян на мирні зібрання та висловлення своєї позиції», – сказано у Заяві¹². При цьому варто згадати, що на момент заяви було побито активістів ЄвроМайдану в Одесі¹³. Тобто фактично релігійні лідери достатньо чітко натякнули, на чийому боці їхні симпатії. Однак, цю заяву ВРЦіРО, як і багато інших, влада проігнорувала і у ніч з 29 на 30 листопада 2013 р. відбулося побиття студентів підрозділом міліції особливого призначення «Беркут». Звернення ВРЦіРО від 10 грудня 2013 р. вже стосувалося не тільки цієї ключової події, але й інших, що слідували за нею. Власне основний меседж Звернення – засудження насильства і жорстокості як щодо протестувальників, так і щодо працівників правоохоронних органів. «Звертаємося до діючої влади з закликом забезпечити конституційні

права і свободи громадян, не застосовувати силу проти мирних зібрань, взяти до уваги вимоги протестувальників, а також провести неупереджене розслідування випадків провокацій та силового протистояння і покарати винних», – йдеться у Зверненні¹⁴. Окрім того, уже тут лунають заклики до влади та опозиції до діалогу та спільного пошуку механізму виходу з кризи, при цьому пропонуючи себе як посередника. Варто наголосити, що у цьому Зверненні мовиться про те, що цілісність України не можна порушувати через політичне протистояння.

Наступне Звернення Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій зробила 22 січня 2014 р. з нагоди Дня Соборності та Свободи України, але найголовніше, що після 19 січня, коли протистояння між мітингувальниками та міліцією переросло у відкриті сутички на вул. М. Грушевського у Києві, 22 січня у наслідок цих сутичок загинуло кілька людей. У спільній Заяві члени міжрелігійної ради засудили силові дії та ескалацію конфлікту. «Сьогодні і влада, і опозиція, і громадські активісти мають припинити насильство та сісти за стіл переговорів», – йдеться у Заяві¹⁵. Окрім того, у тексті є також заклик до збереження територіальної цілісності України та засуджується сепаратизм.

Того ж 22 січня 2014 р. ВРЦіРО розповсюдило Комюніке свого екстреного засідання, у якому засуджувалися факти вбивств, закликалося припинити кровопролиття, засуджувалося використання релігій у політичних технологіях, а також релігійні лідери просили про термінову зустріч із Президентом В. Януковичем та лідерами опозиції, а віруючих закликали постити і молитися¹⁶.

Зустріч Президента із членами ВРЦіРО відбулася 24 січня, а з лідерами опозиції – наступного дня. 25 січня ВРЦіРО зробила заяву за результатами цих зустрічей, в якій йшлося про заклик як Президента, так і опозиціонерів, сісти за стіл переговорів та негайно припинити кровопролиття, відновлення Верховною Радою України конституційного ладу, повернення громадянами України повного обсягу прав і свобод та збереження територіальної цілісності України¹⁷.

Наступна Заява ВРЦіРО було зроблена 19 лютого 2014 р. У ній Рада засуджує насильство, кровопролиття та вбивства 18 лютого – апогей протистояння між мітингувальниками та працівниками МВС. «Ми знову і знову закликаємо, – йдеться у Заяві, – просимо й благаємо сторони протистояння припинити силові дії, а представників влади й опозиції продовжити переговори. До завершення переговорів ми закликаємо владу і опозицію негайно зупинити силові дії з обох боків»¹⁸. 22 лютого Рада робить Звернення, в якому черговий раз засуджує сепаратизм та виступає

за територіальну цілісність України: «Ми також засуджуємо провокування протистоянь та ворожнечу між жителями різних регіонів України, представниками різних національних меншин та віросповідань»¹⁹. 25 лютого 2014 р. члени Ради мали зустріч зі спікером Верховної Ради України та в.о. Президента України О. Турчиновим. За підсумком зустрічі Рада видала Заяву, в якій було висловлено підтримку легітимній державній владі України, засуджено сепаратизм та провокування протистояння, ворожнечу між мешканцями різних регіонів України та представниками різних релігій та національностей і запропоновано усім громадянам виконувати службові та громадські обов'язки, дотримуючись чинного законодавства. Заява завершується наступним положенням: «Ми готові до подальшої співпраці з оновленою владою та очікуємо від неї мудрості, наполегливості й чесності, що приведе нашу Батьківщину до духовного та економічного благополуччя, яке наш народ заслужив своєю вірою, стійкістю та героїчною боротьбою»²⁰.

Заява від 26 лютого 2014 р. була останньою, що безпосередньо пов'язана із Революцією гідності, наступні вже стосуватимуться анексії Криму і сепаратизму та тероризму у Луганській та Донецькій областях.

В усіх документах ВРЦіРО листопада 2013 р. – лютого 2014 р., якщо не відверто, то імпліцитно, відчувається підтримка протестних акцій, хоча, зрозуміло, засуджуються будь-які форми насильства, у т.ч. зі сторони мітингувальників. При цьому, у документах немає навіть натяку на якусь підтримку чинного Президента чи уряду, що свідчить про те, що релігійні лідери достатньо критично віднесли як до зовнішньої (непідписання угоди про асоціацію з ЄС), так і внутрішньої (достатньо недемократичні методи відносин із опозицією та мітингувальниками) політики.

Маємо відмітити, що активність церков і релігійних організацій у листопаді 2013 р. – лютому 2014 р. не вичерпувалася лише заявами та зверненнями у рамках ВРЦіРО – достатньо заяв було зроблено зі сторони їхніх керівних органів чи керівників, а особливо УПЦ КП та УГКЦ. Окрім різного роду закликів, заяв, звернень і т.д., спостерігалася ще досить активна підтримка учасників акцій протесту на Майдані зі сторони священників, пасторів та проповідників різних церков та деномінацій. І йдеться не лише про духовну підтримку, хоча й це було досить важливо та суттєво, але й матеріальну та фізичну. ВРЦіРО виступала саме як міжрелігійна інституція, що представляє основні релігійні організації України – і у даному разі важливо, що релігійні лідери мали спільну (принаймні так виглядає ззовні) позицію за цілим рядом ключових та актуальних суспільно-політичних питань зими 2013–2014 рр.

Варто наголосити, що, з одного боку, Рада мала вплив на політичних лідерів країни – після вимоги про зустріч із Президентом та опозицією відповідні зустрічі відбулися. Проте можна поставити під сумнів реальний вплив цих зустрічей (особливо на Президента) та кількарізних засуджень сепаратизму (особливо на мешканців Луганської та Донецької областей). А втім, подібні заяви – як, наприклад, заява керівників Церков та релігійних організацій від 12 грудня 2013 р. до влади не застосовувати силу до мирних мітингувальників – більшістю громадян оцінюються позитивно²¹. Тому, на наше переконання, релігійним лідерам необхідно не лише давати чітку оцінку різним суспільно-політичним явищам та процесам, але й широко розповсюджувати подібну інформацію в українському суспільстві.

- ¹ Casanova J. *Public Religions in the Modern World*. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1994. – P. 3-5.
- ² Старк Р. Секуляризація – спочивай із миром / Пер. з англ. А.М. Басаурі Зюноїної та О.С. Кисельова // Релігієзнавчі нариси. – 2010. – № 1. – С. 141 і далі.
- ³ Berger P. *The Desecularization of the World: a Global Overview* // *The Desecularization of the World: Resurgent Religious and World Politics* / ed. by P.Berger. – Ethic and Policy Center Washington, D.C., 1999. – P. 2.
- ⁴ Сленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття. – Львів.: Вид-во УКУ, 2013. – 504 с.
- ⁵ Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / За заг. ред. Л. Филипівич, О. Горкуші. – К.: Самміт-Книга, 2014. – 656 с.: іл.
- ⁶ Церков на Майдане / автор-составитель А. Гордеев при участии Т. Мухоморовой. – К.: Изд-во «Книгоноша», 2015 (у друці).
- ⁷ Кисельов О.С. Діяльність Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій після Помаранчевої революції // *Релігійна свобода*. – 2008. – №12. – С. 184–187.
- ⁸ Саган О. Нова парадигма державно-церковних відносин як необхідність у реаліях пост-майданівської України // *Практична філософія*. – 2014. – № 3. – С. 140.
- ⁹ Україна – 2014: Суспільно-політичний конфлікт і Церква: позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Центр Разумкова. – К.: Заповіт, 2014. – С. 42.
- ¹⁰ Владиченко Л. Огляд відносин між державою і релігійними організаціями в Україні у 2012 році // *Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку* / За ред. В.Д. Бондаренка та І.М. Мищака. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 47-48.
- ¹¹ Духовні лідери України переконані, що місце України – в Європі, але без протиставлення Росії // <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/23461-duxovni-lideri-ukrayini-perekonani-shho-misce-ukrayini-v-yevropi-ale-bez-protistavlennya-rosiyi.html> (дата публікації 30.09.2013).
- ¹² Рада Церков закликає і учасників громадських акцій, і державу зберігати мир та уникати насильства // <http://vrciro.org.ua/ua/news/209-rada-cerkov-zaklykae-i-uchasnykiv-gromadskiyh-akciy-i-derzhavu-zberigaty-myr-ta-unykaty-nasylstva> (дата публікації 26.11.2013).

- ¹³ Ієрархи церковей обеспокоєны разгоном євромайдана в Одессе // <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/24068-ierarxi-cerkvej-obespoekoenu-razgonom-evromajdana-v-odesse.html> (дата публікації 26.11.2013).
- ¹⁴ Звернення Всеукраїнської Ради Церков у зв'язку з суспільно-політичною ситуацією в Україні // <http://vrciro.org.ua/ua/statements/211-zvernennyya-vseukrayinskoji-rady-cerkov-u-zvyazku-z-susplilno-politychnoyu-sytuaciyeu-v-ukrayini> (дата публікації 10.12.2013).
- ¹⁵ Звернення Всеукраїнської Ради Церков з нагоди Дня Соборності та Свободи України // <http://vrciro.org.ua/ua/statements/362-statement-unity-day> (дата публікації 12.01.2014).
- ¹⁶ Комюніке екстреного засідання Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій 22 січня 2014 року // Україна – 2014: Суспільно-політичний конфлікт і Церква: позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Центр Разумкова. – К.: Заповіт, 2014. – С. 12.
- ¹⁷ Рада Церков закликає владу і опозицію припинити кровопролиття та терміново сісти за стіл переговорів // <http://vrciro.org.ua/ua/events/366-meeting-with-president-and-opposition> (дата публікації 25.01.2014).
- ¹⁸ Заява ВРЦіРО з приводу ескалації насильства у Києві // <http://vrciro.org.ua/ua/statements/370-statement-about-escalation-of-violence-in-kyiv> (дата публікації 19.02.2014).
- ¹⁹ Заява Всеукраїнської Ради Церков щодо загрози сепаратизму // <http://vrciro.org.ua/ua/statements/374-council-of-churches-statement-on-threat-of-separatism> (дата публікації 22.02.2014).
- ²⁰ Заява за підсумками зустрічі з керівництвом Верховної Ради України // <http://vrciro.org.ua/ua/statements/378-statement-after-meeting-with-acting-president> (дата публікації 26.02.2014).
- ²¹ Україна – 2014: Суспільно-політичний конфлікт і Церква: позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Центр Разумкова. – К.: Заповіт, 2014. – С. 39.